

A MAGYAR ISKOLA EZER ÉVE

Az alföldi Klebelsberg-iskolák¹

70 esztendővel ezelőtt, a közoktatásügyi tárca 1925. novemberi költségvetési tárgyalásán hangzott el Klebelsberg Kunó kultuszminister következő mondata: „...miniszternek csak akkor szabad beszélni és programokat felállítani, ha a szót nyomon követheti a tett.”

Szó és tett egysége, az ötletek és tervek következetes és szívós keresztülvitele egész munkásságát jellemezte, így az 1925-1930 között lezajlott tanyai iskolaépítési akciót is. Az akció részleteiről korábban nem beszélt a nyilvánosság előtt, de régóta foglalkoztatta a probléma, a magyar iskolaügy helyzete. Tudjuk, hogy kulturális koncepciójában milyen jelentős szerepet kapott az elemi népoktatás jövője. A magyar közoktatásról már a miniszterségét megelőző hivatalnokai évei alatt is igyekezett pontos és reális képet kapni: felméréseket végeztetett, hatalmas statisztikai anyagot dolgoztatott fel az iskolák számáról, állapotáról. Az eredménnyel már ekkor sem volt – nem lehetett – elégedett. Trianon után pedig az iskolaügy terén is sokkoló hatású veszteségekkel kellett szembenézni.

A békeszerződés következményei súlyosan érintették az egyébként is nagyfokú elmaradottsággal küzdő magyar oktatásügyet. Az iskolaépületek kétharmad része – köztük a dualizmus korában épített, magyar tannyelvű, állami jellegű népiskolák – az új országhatárokon kívül maradtak. Főként az Alföld területén okozott gondot, hogy a tankötelesek számához képest nagyon kevés iskola működött. Amikor Klebelsberg 1922-ben átvette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetését, az általa „maradék Magyarországnak” nevezett terület 8 millió lakosa közül több mint 1 millió 6 éven felüli analfabéta volt. Az elemi iskolai oktatás meglévő tárgyi, épületbeli feltételei nem voltak elegendők a hat osztályos iskoláztatás megvalósításához sem, miközben a korabeli Európa akkor már a 8 osztályos népiskola megvalósítása felé haladt. Klebelsberg vallotta és gyakran hangoztatta: „Nekem az a hivatásom, hogy a közfigyelem fényszóróját arra a tényre vetítsem, hogy Eötvös József törvénye után 60 évvel a népiskolai törvény kellőképpen végrehajtva még nincs...” A kulturális célok – és az erre fordítható összegek megszerzése – érdekében fáradhatatlanul harcoló

¹ 120 éve, 1875. november 13-án, az Arad megyei Magyarpécskán született gróf Klebelsberg Kunó, egykori kultuszminister, az 1920-as évek meghatározó művelődés-politikusa. Az évforduló alkalmából – a Gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány és Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata szervezésében – 1995. november 27-én emlékülést tartottak a Szegedi Városháza Dísztermében. Az emlékülés résztvevőit *dr. Szalay István*, Szeged polgármestere köszöntötte, aki előadást is tartott A Klebelsberg életmű üzenete a XX. századvégi Szegednek címmel. *Dr. Pomogáts Béla*, az Írószövetség elnöke Klebelsberg szellemi örökségének időszerűségét elemezte. *T. Mohiár Gizella*, a szegedi Tanítóképző Főiskola tanára Szeged korabeli kulturális életét; *Székelyné Körösi Ilona*, a Bács-Kiskun megyei múzeumok tudományos titkára az 1920-as évek tanyai iskolaépítési akcióját mutatta be. A szegedi felsőoktatásról *dr. Mészáros Rezső*, a JATE rektora szólt, a Dóm történetét pedig *Ábrahám István* prépost plébános ismertette. Koszorúzási ünnepségre is sor került a Rókusi iskolánál, az Újszegedi Óvodánál, a Klebelsberg-telepi iskolánál, majd a Dóm altemplomában. A Történelmi Emlékcarnok bejáratánál, a Klebelsberg Emlékhelynél *dr. Simon Ferenc* megemlékezése hangzott el. Az évforduló alkalmából emlékkönyvet jelentetett meg a Gróf Klebelsberg Kunó Alapítvány, Klebelsberg Éva szerkesztésében.

Klebelsbergnek a tudományos, művelődési és egészségügyi intézmények látványos fejlesztése mellett az iskolahálózat bővítését is sikerült elérnie. A tettekre, azaz a nagyszabású tanyai iskolaépítési akció megszervezésére a népszövetségi kölcsön felvételét követően kerülhetett sor. Az 1925-1930 között lezajlott, központilag irányított, jól szervezett építkezés egyedülálló a magyar iskolák történetében, bár kisebb mértékűekre korábban is sor került.

Az akciót az erről szóló törvényalkotás előzte meg. 1925 júniusában készült el az a tervezet, amelyet az országgyűlés közoktatásügyi és pénzügyi bizottsága megtárgyalt. A dokumentum *A mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról* címet viselte. A parlament 1926. február 11-én vitatta meg, 1926. évi VII. tc-ként került be a Magyar Törvénytarba.

Az iskolaépítési program öt esztendőre szólt, és ezen az időszakon belül, a legégetőbb gondok megoldására, 5000 népiskolai objektum megvalósítását tűzte ki célul, ez 3475 tanterem és 1525 tanítói lakás felépítését jelentette. Az akció lebonyolítása közben készült felmérések alapján Klebelsberg már jelezte, hogy az ötéves iskolaépítési programmal nem oldódik meg az iskolaügy gondja, s további fejlesztésre lesz szükség. A megkezdődött programot sürgősségi akciónak tekintette.

Az iskolák felépítését államsegéllyel tették könnyebbé, erre az állami költségvetésből 25 millió aranykoronát (=60 millió pengőt) biztosítottak. Az új iskolák építési költségeinek 50%-át fedezhették államsegélyből. Az építési költségek végösszegéből már előre levonták a fuvar, az ígás, és a kézi munkaerő árát, mivel ezzel a környékbeli lakosok járultak hozzá iskolájuk építéséhez. A hiányzó összegeket a lakosság által fizetett iskolai pótdió biztosította. Az 1926. évi népiskolai törvénnyel létrehozták az Országos Népiskolai Építési Alapot, amelyből rövidlejáratú kölcsönöket folyósíthattak az igénylő községeknek.

A népiskolai törvény és az építési akció nem terjedt ki a fővárosra. Az új iskolák létesítését főként az Alföldre tervezték, ezen belül legtöbbit a Duna-Tisza közére. Kiemelkedően magas volt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területére szánt objektumok száma: 1018 az 5000-ból. Súlyozott szerepet kapott még többek között Jász-Nagykun-Szolnok, Heves, Szabolcs és Szatmár megye; a nagyhatárú tanyás városok közül pedig Kecskemét, Szeged és Debrecen.² Az akció során az Alföld néhány pontján egyszerre épült föl valamennyi tervezett népiskola. Ilyen részlet-akcióra került sor például a kecskeméti tanyavilágban, 1926-ban. Az iskolaépítési akció egészéről elmondható, hogy gyorsan és szervezeten zajlott le. A törvénytervezet 1926 februári parlamenti vitája után 8 hónapon belül sor kerülhetett az Alföldön felépült 361 új tanyai iskola felavatására, köztük a 28 új kecskeméti iskolaépület átadására. A kitűzött határidő, 1930 végéig valamennyi tervbevett népiskolai tanterem és tanítói lakás elkészült. 1930. október 25-én avatták fel az ötezredik számot viselő objektumot, a Szeged-rókusi iskolát.

Az 1926. évi VII. tc. és az iskolaépítési akció különösen fontos volt a Duna-Tisza közti települések számára. A terület nagy részét magába foglaló mai Bács-Kiskun megye – amely a történeti Pest megye déli részéből és a régi Bács-Bodrog vármegye északi részéből alakult – napjainkig az ország legnagyobb tanyás megyéje. A tanyai lakosság növekvő aránya a századforduló éveitől folyamatosan újratermelte az iskoláztatási gondokat, s a népoktatási törvényben rögzített követelményeknek azok a közösségek is nehezen tudtak eleget tenni, amelyek egyébként fontos feladatként kezelték az iskolaügyet. A külterületek miatt az iskolákkal ellátott városok népoktatási statisztikái is megdöbbentő képet mutattak a zsúfoltságot és az analfabéták számát tekintve.

² Részletesen: Tájékoztató elemei iskoláink fejlesztéséről 1925-30. Bp. 1930.; Magyar Népoktatás Bp. 1928.

Az akció az Alföldnek ezen a részén is komoly előrelépést jelentett a tanyai iskolahálózat bővítésében, de nem jelentette – nem is jelenthette – a problémák teljes és végleges megoldását. Hogy az egyes települések mennyire tudtak élni a lehetőségekkel és milyen eredményt hozott számukra az akció, azt több tényező befolyásolta: a birtokviszonyok és a közösség anyagi erején túl a kulturális örökség, az iskolaszervezési hagyományok, az iskolák jellege, a felekezetek közötti egyetértés és összefogás vagy éppen az építkezéseket hátráltató ellentétek. Más szinten álltak a régi kulturális hagyományokkal rendelkező mezővárosok – tanyás határaiuk problémáival együtt is – mint az új telepítésű aprófalvak vagy az uradalmak majorjai, ahol esetenként még az 1920-as években is zugtanítók és vándortanítók pótolták az iskolát. A jól szervezett és gyors építkezésre Kecskemét mutatott példát, ahol felkészülten várták az akciót és ahol 1926-ban már fel is épült az új iskolák zöme. A legkirívóbb ellenpéldákat az uradalmak és a homoki új parcellázások területén találhatjuk.

A „sürgősségi akció” során – 1926-1930 között – új iskolák százaai épültek az Alföldön. Így a Duna-Tisza közén is, a Pest környéki falvakban éppúgy, mint Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét tanyavilágában, a kiskunsági falvakban és mezővárosokban, sőt a Dunamelléken és néhány észak-bácskai településen is.³

Az iskolaépítési akció szervezettségében és számos részletkérdésében ma is tanulságos és példamutató. Rendkívül körültekintően végezték az építkezések előkészítését. A teljes, kiépítendő iskolahálózat tervét a korábbi évek rendszeres statisztikai adatgyűjtéseire alapozták, de egyeztették az érintett települések vezetőivel. A minisztérium munkatársai résztvettek a helyszíni szemléken, egyeztető megbeszéléseken. Az iskolatelkeket igyekeztek úgy kiválasztani, hogy azok könnyen megközelíthető, építésre alkalmas, egészséges, száraz helyen legyenek. Fontos kérdés volt a telkek mérete. Államsegélyt csak azok az építetők kaphattak, akik biztosították a megfelelő méretű iskolatelket. Már a törvényjavaslat indoklása is tartalmazta: a tanyai iskola számára tágas és egészséges iskolatelek szükséges, hiszen fontos az iskolaudvar, a játszótér, a tornatér, és számítani kell az épület esetleges bővítésére is. Többnyire az iskola mellett vagy annak közelében jelölték ki a tanítói illetményföldeket is.

Nem kisebb feladatot és felelősséget jelentett az iskolák kivitelezési munkáinak megszervezése, az építési vállalkozók megbízása. Az iskolaépítési akcióra vonatkozó helyi iratanyag zöme árajánlat, pályázat, szerződés, amelyekből kitűnik: a vállalkozók kiválasztása jelentette a legnagyobb körültekintést igénylő és a legtöbb adminisztrációval járó munkát, de a jó előkészítés egyben garanciát is jelentett arra, hogy műszakilag és esztétikailag is megfelelő épületeket vehessenek át. Az új iskolák építésére pályázatokat írtak ki és versenytárgyalásokat rendeztek. Az iparosok kiválasztásánál nemcsak az árajánlat, hanem a szakmai hírnév, az addig végzett munka minősége is fontos szempont volt. Igyekeztek helybeli munkaerőt foglalkoztatni, hogy ezzel is az iskolaépítő település polgárainak nyújtsanak kereseti lehetőséget. Az állami támogatás feltételei közé tartozott az is, hogy az iskolaépületek a lehető legjobb minőségben, szilárd anyagból, kőből, téglából épüljenek.

Az olcsó vályog használatát csak kivételes esetben engedélyezték, akkor is megfelelő alapozással. A Klebelsberg-iskolákról elmondható: a korábbi iskolaépületekhez viszonyítva igényesebbek, időtállóbbak voltak; természetesen drágábbak is. A jó minőségű és drágább építőanyagok beszerzése – főként a vasútállomástól távol fekvő falvak és tanyák számára – jelentős többletköltséget okozott, mégis belátták, hogy hosszú távon ez a takarékos és ésszerű megoldás. Az építkezések a helyi közösségek

³ A Duna-Tisza köze tanyai iskolaépítkezéseiről lásd: Sz. Kőrösi Ilona: Tanyai iskolaépítési akció a Duna-Tisza közén. Levéltári Füzetek (Bács-Kiskun megye) XI. Kecskemét, 1994.

nyilvánossága előtt, fokozott érdeklődés közepette zajlottak. A kistelepülések többségében a kézi és ígás napszámot a helybeliek természetben vállalták, így maguk is részesei voltak a munkának. Az épületek műszaki átvételekor a helyi vezetőkön kívül vármegyei és minisztériumi tisztviselők és az államépítészeti hivatal szakértői is jelen voltak.

Az átgondolt és alaposan megszervezett, gyakorlati megvalósításának számos részletében ma is tanulságos akció előkészítése során a kultuszminisztérium az iskolaépületekre títustervet dolgoztatott ki. Teljesen új épületek esetén a terveknek eredeti vagy módosított formákban történő felhasználása szintén feltételül szolgált az államsegélyek és kölcsönök kiutalásához. „Ennek az intézkedésnek az a célja – olvasható az indoklásban –, aminek megvalósításáról a vezetésem alatt álló minisztérium műszaki ügyosztálya útján kívánok gondoskodni, hogy a rendelkezésre álló csekély fedezet korlátai között az iskolaépületek, bár egyszerű kivitelben és minden fényűzés nélkül, de csínnal és az illető vidéken szokásos formáknak megfelelően épüljenek, legfőképpen azonban azt kívánom biztosítani, hogy az iskolaépületek szilárdak, tartósak, higiénikusak és célszerűek legyenek. Ezt a célt az általam adandó tervek használatával hasonlíthatatlanul könnyebben elérem, mintha minden építető maga készítené a terveket.”⁴

A bőséges választékból egy-egy település számára ajánlott títusterveket többnyire elfogadták, de amennyire lehetett, törekedtek a minél egyszerűbb kivitelre. „Jó volna, ha minél szebb épületeket emelhetnénk, de a díszesebb kivitelű iskola fenntartása többbe kerül, mint a célszerű, de egyszerű iskoláé” – vallották a vidéki iskolaügyi munkatársai, például a kiskunfélegyháziak.⁵

Azokra a területekre, ahol a lakosság számára elérhető távolságban nem volt templom, oltárfülkével, kápolnahelyiséggel bővített épületek tervrajzait javasolta a kultuszminisztérium. Az építkezést ez természetesen megdrágította, de megoldotta a tanyasiak lelki gondozásának kérdését, amelyet mind a minisztérium, mind az egyházi iskolafenntartók nagyon fontosnak tartottak. Szép kivitelű, oltárfülkével vagy tornyos kápolnával ellátott iskolák épültek például a kalocsai érseki egyházmegye területén. (Ilyen volt többek között a Bácsalmás-vöröserdei iskola, a keceli, borotai, mélykúti és jánoshalmi tanyai iskolák egy része.)

Az iskolaépületek zöme tanítói lakással együtt épült. A lakások hozzávetőlegesen annyiba kerültek, mint maga az iskola. A kultuszminisztérium azonban az itt elérhető megtakarításnál fontosabbnak ítélte a tanítók stabil és kulturált lakáskörülményeinek megteremtését – mint olyan tényezőt, amely a tartalmi munkára is hatással van.

Az iskolákkal és a tanítói lakásokkal egyidőben elkészültek a melléképületek, illemhelyek, kutak, járdák, kerítések is. Nagy figyelmet fordítottak az udvarok azonnali rendezésére, a fásításra, virágosításra, és a gazdasági gyakorlókertek kialakítására is. Az iskolakertek szépítéséhez a kultuszminisztérium is hozzájárult: dísznövényeket tartalmazó egységcsomagokat osztottak ki az új iskolák között.

A sikeres iskolaépítési akció a kezdetektől fogva kellő visszhangot és figyelmet kapott. A vidéki iskolaavatók nagy ünnepek közepette zajlottak, Klebelsberg mellett számos minisztériumi tisztviselő, sőt maga a kormányzó is résztvett ezeken; mintegy hangsúlyozva a vidék és a vidéki iskolák fontosságát, és igazolva, hogy jó helyre kerültek az e célra megszavazott összegek. A kecskeméti tanyai iskolák felavatására 1926. október 4-én került sor Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kunó kultuszminiszter részvételével. A méheslaposi külterületi iskolánál rendezett ünnepségen jelképesen felavatták az Alföldön addig felépült 361 népiskolai létesítményt is. „Mennyivel jobb – írta az ünnepséget megelőző napokban a kultuszminiszter – hogy a

⁴ Magyar Törvénytár 1926. 63. old.

⁵ Sz. Körösi I. 1994. 30. old.

kecskeméti nép kirajzolt a tanyákra, és nem csődült fel Budapestre!... Kecskemét belterületén a mindennapi tankötelesek száma 4302, a külterületen ellenben 6655. Ezek számára épültek a tanyai iskolák, hogy valahára vége legyen annak a szegényletes állapotnak, hogy a kecskeméti tanyai lakosság 40,6 %-a nem tud írni és olvasni.”⁶ A látványos külsőségekkel megrendezett ünnepekről a helyi és az országos sajtótermékek egyaránt tudósítottak és idézték Klebelsberg Kunó kecskeméti beszédének részleteit is:⁷ „A tanyaképződés második honfoglalás, de óriási kötelezettségeket ró a magyar kormányzatra és közigazgatásra. Most a tanyai iskolával utána megyünk a külterület népének, amely hozza magával a tanyai népkönyvtárat és a tanyai rádiót. Épülnek a tanyai templomok és tervezzük a tanyai népházakat.” A Kecskemét-méheslaposi iskola falán ma is látható az a márványtábla, amelyet az iskolaépítés emlékére helyeztek el 1927-ben. A város 1928-ban díszpolgárává választotta a kultuszminisztert.

1927 szeptemberében a Nagykovács határában épült iskolákat avatták. Klebelsberg Kunó itt is megragadta az alkalmat művelődéspolitikai nézeteinek terjesztésére. „Szokásom, hogy szeretek a helyszínen meggyőződni a vidék kulturális állapotáról, a helyi szükségletekről. Azt hiszem, nagyon szerencsétlen kormányzati rendszer volna, amely a vidékkel nem tartaná fenn az állandó kontaktust, amely az országot csak hivatalos rendeletekkel, papírossal akarná kormányozni. Ne felejtjük el ugyanis, hogy az ország nemcsak Budapestből áll...” Ott volt a kultuszminiszter a ceglédi iskolák avatásánál, ahol az Alföld kulturális fejlesztéséről beszélt; többször megfordult Félegyházán, és sorolhatnánk tovább az iskola- és emléktábla-avató ünnepeket, az ezekkel összekapcsolt vidéki körutakat, amelyek valóságos kultúrmisszióvá nőttek az 1920-as években. Csúcspontja volt ezeknek a vidéki ünnepeknél 1930 októbere, Szeged és a Dóm tér ünnepe, amikor egyetemet, Nemzeti Emlékcsarnokot, püspökségi főiskolát és internátust avattak és felszentelték a Dómot. Négy évvel korábban a kecskeméti ünnepségen az első alföldi tanyai iskolák jelképes felavatására került sor. 1930 október 25-én Szegeden, a Rókusi iskolában elmondhatta a kultuszminiszter: a sürgősségi akciót befejezték, átadták az 5000. népiskola objektumot is. „Nagy történeti igazságtalanságot teszünk jóvá az Alföld népén, a keleti Magyarországon ezekkel a népiskolai építkezésekkel” – mondta, itt elhangzott beszédében is utalva a kormányzatnak az Alfölddel szembeni tartózkodására. Klebelsberg Szeged is díszpolgárává választotta.⁸

A Klebelsberg-féle iskolaépítési akció idején megépült iskolák minőségi változást hoztak a környező tanyák életébe. Ahogyan a Jánoshalmához tartozó kistrái tanyavilág lakói írták egyetlen tantermről: „E terem mindenünk; templomunk, iskolánk.”

Az új tanyai iskolaépületek nem csupán az elemi iskolai oktatás színterei voltak. Szinte kivétel nélkül minden iskola rövid időn belül a környék kulturális centrumává vált. Nemcsak a népiskolai ünnepek, nyilvános vizsgák alkalmával jelentek meg a szülők az iskolában, hanem az egyházi rendezvényeken, a hetenként vagy kéthetenként tartott tanyai istentiszteleteken és más összejöveteleken is. Az iskolák mellett kialakított gyakorlókertek, faiskolák hozzájárultak a környéken lakók kertkultúrájának fejlesztéséhez. Ezeren az épületeken jelentek meg az első rádióantennák, itt hallgatták az első rádióműsorokat. A rádió mellett az iskolák számára beszerzett vetítőgépek, gramofonok, lemezek a gyermekek és a felnőttek művelődését, kitekintését egyaránt segítették. Sok helyen a gazdakörök rendezvényei is az iskolában kaptak helyet, sőt itt volt az orvosi rendelés, a közigazgatási kirendeltség, esetleg az utolsó posta is.

⁶ Az Alföld egészsége és műveltsége. Budapesti Hírlap 1926. okt. 3. Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és tanulmányai 352-355. old.

⁷ U.o. 362. old.

⁸ A szegedi iskolaépítkezésekről lásd *T. Molnár Gizella*: Klebelsberg, az iskolaépítő (Szeged, én)

A tanító fontos szerepet töltött be a tanyavilág életében: „...a gyermek tanításán kívül a felnőtteknek is kulturális és gazdasági vezetője” – mint a Kiskőrös és Járás című lap írta a tanítóság hivatásáról.⁹ Sok olyan tanítóról tudunk, aki évtizedeken keresztül tanított ugyanabban az iskolában s együtt élte meg a tanyai emberekkel azok minden gondját és örömét. A Klebelsberg-akció során épült Kiskunhalas – sűrűtajói iskola tanítónője kereken 50 évig, a felavatástól a körzetesítésig ugyanott tanított: „Én nyitottam meg ezt az új iskolát 1927-ben és mint nyugdíjas, én csuktam be a kaput az utolsó gyerek után.”

Klebelsberg Kunó művelődéspolitikai elképzeléseinek és a kultuszminisztérium irányításának, valamint a helyi kezdeményezéseknek köszönhetően az iskolaépületek a két világháború közötti években intenzív népművelési tevékenységnek adtak helyet. Az analfabéta-tanfolyamok, az ismeretterjesztő előadások szervezői és előadói, az amatőr színjátszók irányítói is leginkább a tanítók voltak. Az iskolaépítési akcióval egyidőben a VKM megszervezte a tanyai népiskolai könyvtárak hálózatát (1500 iskola kapott könyvtárat ezekben az években). Ezek kezelése is a tanító feladata volt.

A tanyakérdés hosszú ideig foglalkoztatta a különböző szakterületek tudósait, és a hatóságok, a közigazgatás képviselőit egyaránt. A két világháború közötti években a tanyavilág lakossága – a Duna-Tisza közét tekintve – egyre nőtt. Kiadványok, konferenciák, sajtóviték foglalkoztak a külterületen élők problémáinak megoldásával. Sokan képviselték azt a véleményt, amelyet a Nagykőrösi Híradó sorozatának egyik cikkírója: a tanyakérdést jó utak építésével és minél több iskola létesítésével lehet megoldani.¹⁰ Klebelsberg Kunó így írt a kérdésről 1929-ben: „Az Alföldnek elsősorban népiskolákra van szüksége, a szaporodó, a tanyákra kirajzó nép közé ki kellett menni a tanyai iskolák típusával, mert nincs meddőbb, sőt veszedelmesebb, mint ma azon elmélkedni, hogy célszerű települési mód-e a tanyai, igen-e vagy nem. A tanyai település az Alföldön egy nagy adottság, amellyel szembeszállni nem lehet, s aminek megváltoztatása az aranypengők százmillióiba kerülne a magyar nemzetnek, nekünk pedig ilyen összegeink nincsenek, vagy ha lennének, egészen másra fordítanánk azokat és bizony nem arra, hogy a tanyákat lebontsuk és a nép számára zárt községekben új házakat emeljünk.”¹¹

Klebelsberg kortársai megtették, amit tehettek e téren. Nem rajtuk múlt, hogy a magyar tanyák és a magyar fölművelők sorsa merőben másként alakult, mint például az általuk mintának tekintett dán és holland parasztoké, hogy a korszerűen felszerelt és a városokhoz kellő infrastruktúrával kapcsolódó farmgazdaság csak álom maradt.

Klebelsberg egy 1926 áprilisában elmondott beszédében így szólt a művelődéspolitikus felelősségéről: „A kultúrpolitika hosszú lejáratú váltó. A kultúrpolitika terén sokáig lehet hibákat elkövetni, mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt a nagyközönség ritkán tudja. Legfeljebb néha a szülők tudják. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek és megmozdul a nemzeti társadalom és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet.”¹²

Valamennyien tudjuk, hogy a sokáig agyonhallgatott, alig méltatott kultuszminiszter szavai mennyire időszerűek ma is. Csakúgy, mint a Szegedi Szemle 1931. szeptember 2-i számában megjelent, Klebelsberg méltató cikk sorai: „Egy kultuszminiszter helyzete a többi tárcák vezetőihez képest bizony hátrányos, mert a népnevelés emberének

⁹ Kiskőrös és Járása 1926. nov. 13.

¹⁰ Nagykőrösi Híradó 1927. máj. 22.

¹¹ Az Alföld, a kossuthi gondolat és a tömegműveltség. Pesti Napló 1929. júl. 7.

¹² A magyar gyermekvédelem Beszédei, cikkei és tanulmányai 318. old.

alkotása csak hosszú esztendőök után igazolja az érte hozott áldozatokat, míg a többiek munkája normális esetben rögtöni eredményeket produkálhat. A kételkedők és mindenáron gáncsolódók a felelősségrevonás történelmi pillanatában majd mérlegre tehetik Klebelsberg Kunó gróf megmaradt, kézzelfogható alkotásait, amelyek impozáns módon növelték az egész ország vagyonát – szemben azokkal a más természetű és szédületes összegeket kitevő áldozatokkal, amelyek a letűnt évtizedek folyamán úgy fogytak el, nyom nélkül, mint a füst.”

Székelyné Kőrösi Ilona

A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig II.¹

A szellem hajlékai: a scholaházak

Bár a mestertartás, az iskolaépítés, majd később annak fenntartása meglehetősen nagy terhet jelentett, a sóvidéki falvak lakói vállalták az ezzel járó kiadásokat és ahol lehetett külön termet, classist biztosítottak a mester számára.

Hogy milyen volt ez a scholaház? Elég megemlíteni néhány adatot. Az eperjesi vizitáció 1782-ben a következőket jegyezte fel Siklódon: „...a Mester háza is igen kicsiny, a classis pedig annál kisebb, a nem alkalmazos a tanításra, sem asztal sem pad nintsen benne, a gyermekek nem férnek el benne, hanem egy része a Mester tűzhelyén hever, azért az Eccl[és]liát admonealja a Sz. Vizitatio, hogy jó nagy classist csináltasson, s abban padot, széket, mert ha másszor is úgy találja a Vizitacio, az Eccl[és]liát megbünteti érte.”²

1799-ben Alsó Sófálván: „...a lévita (lelkésztanító) ház, mely áll egy fedél alatt öt hajlékokból: külön fedél alatt classis, egy csűr és két pajta, sütökemence hajlék, s öl; mely épületektől marad még annyi pusztaság, hogy lehet egy tisztességes Lak-hely.”³

1841-ben Fábíán András sóvárad mester a melléje rendelt segédtanítónak így mutatja be az iskolát: „...az oskola mesteri ház is elég alkalmazos, mert sok rejtek helyei vagynak, minél fogva a Mesteri első ház a tanítónak, a klasszsis a tanítónak lakásul szolgálhat, tessék hát kegyelmednek akár a mesteri első házat, akár a klasszist is elválasztani, Az hátulsó ház klasszsinak határozottat.”⁴

A Sóvidék esetében is a scholaházak rendszerint háromosztatúak, szobából, pitvarból és kamrából állottak. (Sóvárad esetében három szobából!) Mellette minden esetben megtalálhatók a gazdasági épületek, a csűr, a sertés- és tyúkök, Sóváradon a kukoricakas, a szekértartó, a sütökemence, a Sóvidék feljebb fekvő falvaiban pedig az asztagláb, ahol szénát, vagy a cséplésre váró gabonát tárolták. Eltérően a marosszéki falvaktól, tájaink ismeretlen a szalmával fedett sövénykerítéses mestertelek, a vályogból összerakott zsúpfedeles iskola. A hatalmas kiterjedésű erdők jóvoltából vastag, gömbölyű gerendákból építették a scholaházat. A siklódi adatból következtethetünk az

¹ A tanulmány első részét a Honismeret 1996. 1. számában közzeltük. (Szerk.)

² Székelyudvarhelyi református egyházmegye levéltára. Protocollum Ecclesiarum Refor. Dioecesis Udvarhelyiensis 1709. Synodus Partialis 1720. június 26: „causa levata Stephani Literati alias Vágási Rectoris Sofalviensis tamquam Actoris, contra et adversus Conjugem suam fugitivam Juditham Miklós (...) Deliberatum: Kergető Sententia adatik Vágási István Deák Atyánkfiának, hogy hitetlenül eufugiált Feleségét annak rendi s modgya szerint persequalya.” 576. old.

³ *Mészáros István*: Katolikus kisiskoláink 1714-1773 között. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Bp. 1980. 77. old.

⁴ *Vidéki*: Atyhai néptanoda és téli olvasó egylet. Vasárnapi Újság 15/1848. 93. old.